
Michael Allvin, Gunnar Aronsson, Tom Hagström, Gunn Johansson & Ulf Lundberg: Gränslöst arbete – socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet

Liber, Malmö, 2006

I løbet af de senere år er der både i Danmark og Sverige udkommet en række bøger, rapporter og afhandlinger med fokus på forskellige aspekter af tendenser i det nye arbejdsliv eller grænseløse arbejde. Tendenser i retning af øget fleksibilitet, nye kompetencer, distancearbejde, sammenhængen mellem arbejde og privatliv, stress og nye managementstrategier. Også i den offentlige debat har området fået stor bevågenhed. Diskussionen har dog i høj grad været præget af, at det er et felt, som det er svært at få hånd om, og indtil videre har forsøg på mere overordnede og sammenfattende diskussioner af området været fraværende. Det er derfor meget glædeligt, at der for nylig er udkommet en bog på Liber forlag *Gränslöst arbete – socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*, som diskuterer de psykiske og sociale følger af de seneste års forandringer på arbejdsmarkedet. Bogen henvender sig både til praktikere og studerende, og bygger i høj grad på erfaringer fra forskningsprojektet ”Gränslöst arbete”, som har været gennemført siden 1998 på Arbetslivinstitutet i Stockholm i samarbejde med Psykologiska institutionen, Stockholms universitet. Bogen består af seks kapitler og er på 188 tætskrevne og indholdsrige sider.

Forfatterne mener, at bogen har to overordnede formål. For det første vil man strukturere kundskabsområdet. For det andet er det hensigten at beskrive de mønstre, som er karakteristiske for dagens arbejdsliv.

Dette gøres gennem fokusering på fire forskellige temaer, hvor forfatterne forfølger tre teser. De temaer der diskuteres er: arbejdets nye organisering, de kundskaber som arbejdet kræver, arbejdets plads i livet, og konsekvenserne af det nye arbejdsliv for individets sundhed. Den første tese som undersøges er, at arbejdslivet søges reguleret gennem nye reguleringsformer der sigter mod at gøre virksomhederne mere fleksible. Den anden tese er, at arbejdskraften individualiseres eller autonomiseres. Den tredje tese er, at arbejdslivet bliver mere og mere heterogent og at det bliver sværere at tale om arbejde i almenhed.

En af bogens store fortjenester er, at den forsøger at sammenfatte et meget spredt område. Forfatterne påtager sig arkitektens rolle og forsøger at bygge et hus af de sten som ligger spredt ud på marken, men som ingen rigtigt ved, hvordan man skal mure sammen. Dette er både et innovativt og nødvendigt indslag i debatten.

Bogens temaer spænder fra de samfundsmæssige bevægelser på makroniveauet over forandringer og nye vilkår i arbejdslivet og privatlivet til de individuelle og psykofysiologiske reaktioner på mikroniveauet i form af stress, træthed, søvnforstyrrelse og depression. Det lykkes på overbevisende måde forfatterne at sammenbinde disse niveauer til en meningsfuld og perspektiverende helhed.

Til beskrivelsen af de enkelte temaer i bogen inddrages en række forskellige teo-

retiske perspektiver og modeller, og ind mellem illustreres eller eksemplificeres med resultater fra forfatterne egen forskning. Perspektiver og eksempler inddrages målrettet med henblik på at beskrive det karakteristiske ved det nye arbejdsliv. Også denne integration er langt hen ad vejen meget vellykket. Bogen fremstår som en helhed med et fælles omdrejningspunkt til trods for de mange forskellige perspektiver og niveauer, der inddrages.

I bogens indledende kapitel giver forfatterne to ekstreme case-eksempler på individuelle erfaringer, som de fremhæver som typiske for "det nye arbejdsliv": Tid er blevet mere påtrængende og krævende, kontrol *i* arbejdet er steget, samtidig med at kontrol *over* arbejdet er mindsket og individet har fået sværere og sværere ved at modsvare alle de muligheder som arbejdslivet tilbyder.

Forfatterne giver også indledningsvist et billede af, hvordan den samfundsmæssige ulighed har ændret sig. Den handler ikke længere om relationer mellem mennesker, mellem dem der er ovenpå og dem der er under, eller dem der udnytter og dem der bliver udnyttet. Relationerne mellem de involverede minder ifølge forfatterne snarere om relationerne mellem deltagerne i et maratonløb. Enten er man med i løbet, eller også er man ikke. Helheden er ikke klart afhængig af den enkeltes præstationer, og den enkelte har kun brug for de andre for at kunne beregne sin egen relative position.

Teknikker og styringsinstrumenter

I bogens andet kapitel om arbejdets nye organisering, præsenteres flere af de teknikker og styringsinstrumenter som anvendes for at gøre arbejdet mere fleksibelt. Der beskri-

ves to væsensforskellige veje, hvor igennem virksomhederne kan tilpasse sig markedets krav om fleksibilitet:

- fleksibilitet gennem førtroende (tillid)
- fleksibilitet gennem utbyttbarhed (udskiftelighed).

Fleksibilitet gennem "førtroende" opnås ved, at arbejdstageren selv kan bestemme over større og større dele af sit arbejde. Den traditionelle regulering af arbejdet i form af tid og sted nedbrydes, og arbejdet styres og organiseres i højere grad gennem en individuel og situationsafhængig regulering. Samtidig tages nye styringsinstrumenter i brug, blandt andet kortlægning af arbejdsopgaver, ensartede uddannelser, rutiner, synsmåde og kultur, krav om tilgængelighed, regelmæssige opfølgninger, afdelingsmøder med mødedisciplin, udviklingssamtaler med videre.

Fleksibilitet gennem "utbyttbarhed" opnås ved at virksomheden gør sig uafhængig af individet. Det vil sige, at det her er arbejdstageren og ikke arbejdet, der skal være fleksibelt. Det kan blandt andet ske ved at arbejdstiderne varieres efter virksomhedens behov, ved at øge antallet af midlertidigt ansatte, eller ved at arbejdspladsen gøres fleksibel, for eksempel gennem distribueret virksomhed og fleksible kontorløsninger, hvor individ og arbejdsplads gøres uafhængige af hinanden. Disse styringsinstrumenter har man længe anvendt indenfor industrien. Det nye er, at disse teknikker nu også tilpasses service, tjenester og den professionelle sektor.

Det fremhæves, at de to forskellige former for fleksibilitet langt fra er uafhængige af hinanden. Fokus ligger i dag på det frie og selvstændige arbejde, men udviklingen af dette tenderer mod at medføre en øgning af en mængde arbejdskrævende støttevirksom-

heder med et mere standardiseret arbejdsindhold. En udvikling mod fleksibilitet skal derfor snarere ses som en udvikling mod mere heterogene eller polariserede arbejdsvilkår.

Krav til kundskab

I bogens tredje kapitel undersøges de nye krav til kundskaber, som arbejdet stiller. Her diskuteres de individuelle kundskabskrav ud fra fire forskellige dimensioner: den kognitive/mentale, den sociale, den samfundsmæssige og afslutningsvist den eksistentielle dimension.

Det beskrives, hvordan de kognitive kundskaber som bliver vigtige i en fleksibel og stadigt skiftende virksomhed ikke længere består af enkelt-kundskaber som afløser hinanden, men handler om måden hvorpå denne kundskabsstrøm genereres, håndteres og anvendes. Det er en metalæring om, hvordan man lærer.

De sociale kompetencer beskriver de kompetencer som kræves for at kunne relatere sig til andre mennesker i arbejdslivet. De handler ikke om almindelig social omgængelighed, men bliver præciseret i retning af at udgøre en "samspilsteknik" hvor man "kan kontrollere de indtryk som andre mennesker får af en". Altså en instrumentel færdighed, en teknik hvormed man kan nå sine formål i relation til andre.

For at beskrive de samfundsmæssige krav, der stilles til individet for at kunne agere i det postindustrielle samfund, giver bogen en kort, men målrettet præsentation af væsentlige teoretiske perspektiver på området. Ligheder og forskelle mellem for eksempel et kundskabssamfund, et informationssamfund og et risikosamfund trækkes op. Sammenfattende fremhæves, at økonomien tenderer mod at blive frakoblet

arbejdet, hvorved den økonomiske udvikling kommer til at fremstå som uoverskuelig og flydende for individet, og det nye arbejdsliv bliver præget af heterogenitet, foranderlighed og individualisering. Forholdet til arbejdet bliver bestemt af ny teknik, globale markeder og kortsigtede opgaver. Der er ikke noget fællesskab at læne sig imod. I stedet er der en følelse af at være udleveret til udviklingen og markedernes forgodtbefindende. Arbejdet tilbyder dog samtidig en mulighed for den som tør tage for sig, kan tage ansvar og som er i stand til at håndtere situationen.

De eksistentielle kundskabskrav handler om det billede vi har af os selv som arbejdstagere. Det beskrives, hvordan de eksistentielle kundskabskrav handler om at blive i stand til at håndtere en superkompleksitet gennem metakognition. Man skal kunne forholde sig til sig selv som aktør, kunne bevæge sig i og tilpasse sig til forskellige sammenhænge. Der er et krav om selvrefleksivitet som blandt andet kræves for kontinuerligt at kunne skifte mellem arbejdsopgaver, arbejdspladser og arbejdsgivere. Man skal være og kunne holde sig "anstållningsbar".

Forholdet mellem arbejde og andet liv

I bogens fjerde kapitel tages fat på forholdet mellem arbejde og andet liv. Forskning på området gennemgås kortfattet, og det beskrives, hvordan individet snarere end familien har udviklet sig til at fungere som samfundets grundlæggende enhed. Familien udgør ikke længere en beskyttelse, alle må som individer tage ansvaret for deres liv. Familien er blevet til en "forhandlingsarena". Det eneste hellige ved familien er nu den ubetingede frivillighed til at indgå i den.

På baggrund af egne og andres empiriske observationer hævder forfatterne, at der kan udskilles to forskellige forholdemåder til balancen mellem arbejdsliv og andet liv: Én, som bevidst fokuserer på arbejdet og karrieren, og én, som mere holistisk stræber efter at integrere arbejde og øvrigt liv.

Det enkelte individs måde at organisere arbejdet på bliver dermed samtidig en måde at afgrænse og foretage prioriteringer i tilværelsen på. De traditionelle sfærer for arbejde og privatliv opretholdes i al væsentlighed, men de er ikke længere almengyldige i deres form. Hver person inddeler tilværelsen og skaber rum for begge sfærerne med sine egne midler og efter eget mønster. Måden hvorpå man organiserer og afgrænser sit arbejde afspejler hvordan man vil leve sit liv, hvordan man mener at kunne opnå balance i relationen mellem arbejdet og livet i øvrigt.

Helbred og stress

Bogens femte og afsluttende kapitel tager fat på temaet om de helbredsmæssige konsekvenser af det nye arbejdsliv i form af øgede psykiske problemer, stress, muskelbesvær, træthed og søvnforstyrrelser. Temaet indledes, som de øvrige temaer i bogen, med en historisk gennemgang, som sætter det aktuelle emne i perspektiv. Det virker ikke mindst i dette kapitel meget overbevisende og øjenåbnende, når tråde trækkes til udviklingen omkring det forrige århundredeskifte, og de ofte upræcise symptombilleder i form af neurasteni og energiforladthed, der på det tidspunkt tegnedes i lyset af store og endnu ufordøjede samfundsomvæltninger.

I kapitlet beskrives begrebet stress, dets udvikling og psykofysiologiske effekter. Kortfattet, men præcist, præsenteres mo-

deller for arbejdsbelastninger i form af krav- kontrol modellen, social støtte, og anstrengelses-belønningsmodellen. Lidt mere indgående beskrives den allostatiske stress model som sætter fokus på kroppens fysiologiske reaktioner.

Vilkårene i det nye arbejdsliv beskrives som en væsentlig kilde til stress. Men hvor belastningsproblemer tidligere primært kunne tilskrives *omverdenens* og *arbejdspladsens* udformning, så forskydes problemet nu til *individets* muligheder for at klare de krav som vedkommende stilles overfor. Desto friere arbejdet er, desto sværere er det også at blive fri for arbejdet.

Det sandsynliggøres i bogen at den nye uhelse hænger sammen med øgede sociale krav, usikkerhed og utryghed – eller social og økonomisk stress. Symptomerne er dog langt fra begrænset til enkelte grupper på arbejdsmarkedet, eller til bestemte vilkår, hvilket betyder, at det ikke længere er tilstrækkeligt at udgå fra arbejdspladsen som den interessante enhed. Forskning og praksis må have fokus på individet, dets livssituation og strategier.

Alt i alt giver bogen en fin indgang til centrale forfattere og teoretiske strømninger indenfor de forskellige temaer, som gennemgås. Gennemgangen er i sagens natur med det omfattende stof, der søges integreret, ofte ganske overfladisk, men referencerne giver mulighed for, at den interesserede læser kan søge videre.

Bogen er de fleste steder holdt i et let tilgængeligt og klart sprog. Forfatterne har valgt at præsentere sig som en samlet gruppe, uden henvisning til hvilke kapitler de primært har været ansvarlige for. Bogen fremstår da også i det store og hele som en sammenhængende helhed, der er gennemarbejdet på tværs af de enkelte kapitler. Af

og til er der dog, hvilket nok er uundgåeligt, afsnit som bryder og afspejler skift i stil eller tone, og af og til forekommer gentagelser og manglende koblinger mellem afsnit, som ellers handler om det samme, men beskriver det på lidt forskellig vis.

Når det gælder den pædagogiske udformning kan man være lidt kritisk overfor præsentationen af resultater. For eksempel er det ind imellem svært at afgøre hvorvidt et udsagn bygger på empiri eller repræsenterer et synspunkt. Ind imellem underbygges påstande af referencer og ind imellem ikke. Denne skiftende forholdemåde trækker helhedsindtrykket af bogen noget ned, eftersom bogen hverken er et seriøst videnskabeligt review af området eller en rent populistisk fortælling. Det er tydeligt, at fortællingen er farvet af forfatternes måde at fortælle deres historie på. De fremfører hypoteser snarere end afprøver dem, og de tager udgangspunkt i en vesterlandsk orienteret synsvinkel med eksempler fra Sverige. Dette er givetvis en naturlig følge af forfatternes ambitioner og interesser, men man kan ind imellem diskutere almengyldigheden for lande både i og udenfor Europa. For eksempel skal man ikke længere end til Danmark f r spørgsmålet om at opnå fleksibilitet gennem øget udskiftelighed af medarbejdere, tegner sig i et noget andet lys. Danmark har en gammel tradition for et arbejdsmarked, hvor det er særdeles let at udskifte medarbejdere. Dette fænomen forekommer derfor mindre "nyt" end det g r i Sverige.

Det er velkendt, at det er svært at observere og forstå konsekvenserne af en samfundsudvikling mens den foregår, og man kan derfor mene, at forfatterne har påtaget sig en næsten overmægtig opgave, når de forsøger at beskrive og strukturere det nye arbejdsliv og dets forudsætninger.

Erfaringen siger, at det oftest først er på afstand, at man faktisk kan forstå, hvad der skete. Det betyder imidlertid ikke, at man skal undlade at forsøge. B de forskere og praktikere har et stort behov for at kunne sætte udviklingstendenserne i perspektiv, og samtidsanalyser er derfor nødvendige. Og det er netop hvad bogen kan tilbyde. En prelimin r historieskrivning. Den kan man givetvis være mere eller mindre enig eller uenig i, men uanset dette udgør bogen et vigtigt og inspirerende debatindlæg som sætter gang i tankerne.

For eksempel kan man i egenskab af arbejdsmilj forsker, og på baggrund af den tredje tese, at arbejdslivet bliver mere og mere heterogent og at det bliver sværere og sværere at tale om arbejde i almenhed, spørge sig selv, hvilke konsekvenser dette f r for forskningen. Hvordan skal vi i fremtiden på en effektiv måde kunne angribe arbejdsmiljøproblemerne?

Bogen påpeger en hel række problemer og forklarer, hvordan de er opstået og har udviklet sig. Den efterlader imidlertid også et væsentligt spørgsmål om, hvordan vi kan komme videre med l sninger på disse problemer. Er det muligt at vende udviklingen og er det ønskeligt? Hvilke konkrete tiltag kan man forestille sig på individniveau, virksomhedsniveau og på overordnet politisk og samfundsmæssigt niveau? Disse væsentlige spørgsmål bliver det op til den engagerede l ser at besvare.

Bogen kan klart anbefales til såvel studerende, forskere, praktikere og andre som er interesserede i at undersøge, forstå, beskrive og handle i forhold til de udfordringer mennesker stilles i og med det nye arbejdsliv.

Seniorforsker **Karen Albertsen**
og seniorforsker **Roger Persson**
Arbejdsmiljøinstituttet, København